

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Ректор Таврійського національного
університету імені В. І. Вернадського
Валерій БОРТНЯК

2024 р.

ВИСНОВОК

Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації Юліани Дмитрівни Лупу на тему: «ВІДСТУП ВІД ПРАВОВИХ ВИСНОВКІВ ВЕРХОВНОГО СУДУ: ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Витяг

з протоколу № 5 засідання
кафедри публічного та приватного права
навчально-наукового гуманітарного інституту
від «22» грудня 2023 року

ПРИСУТНІ: завідувач кафедри, к.ю.н., Сергій ГУБАРЄВ, к.ю.н., доцентка Олена ВІНГЛОВСЬКА, к.ю.н., доцентка Катерина БОРТНЯК, к.ю.н., доцент Валерій БОРТНЯК к.ю.н., доцентка Кіра ГОРЕЛКІНА, к. ю. н., доцентка Наталія ДОБРЯНСЬКА, к.ю.н., доцентка Ніна МІНЯЙЛО, к.ю.н, доцент Володимир БОРОВЕНКО, д.ю.н., професор Сергій ПЕТКОВ.

СЕКРЕТАР: лаборант Аріна МАКАЛЕВИЧ.

ЗАПРОШЕНІ: к.ю.н., доцент Андрій ШАБАЛІН (сумісник), д.ю.н., професор Юрій ЛУЦЕНКО (сумісник), д.ю.н., професор Ірина ТІМУШ, д.ю.н., проф. МОСЬОНДЗ Сергій.

Серед присутніх докторів юридичних наук – 4, кандидатів юридичних наук – 9.

Порядок денний:

Обговорення дисертаційного дослідження Ю.Лупу (аспірант 2020-2024 років навчання) на тему: «Відступ від правових висновків Верховного суду: процесуально-правовий аспект», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право». Науковий керівник – кандидат юридичних наук, доцент Бортняк Валерій Анатолійович, ректор Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, доцент кафедри публічного та приватного права.

Дисертація виконувалась на кафедрі публічного та приватного права навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Тема дисертації затверджена 26 листопада 2020 року рішенням Вченої ради Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського № 4.

Виступили:

Здобувач Ю. Луну представила презентацію за основними положеннями дисертації «Відступ від правових висновків Верховного суду: процесуально-правовий аспект», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Доповідач обґрунтував актуальність обраної теми, визначив мету, завдання, методологію та методіку, охарактеризував об'єкт та предмет дисертації, виклав основні наукові положення та висновки, що виносяться на захист, вказав науково-практичну значущість роботи, зазначив про впровадження результатів дослідження.

Здобувачем зазначено, що актуальність теми дослідження зумовлена тим, що відповідно до п. 47 Висновку № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень правова визначеність гарантує передбачуваність змісту та застосування юридичних норм, сприяючи тим самим забезпеченню високоякісної судової системи.

В Україні завдання щодо забезпечення єдності та сталості судової практики покладається на Верховний Суд та закріплено на законодавчому рівні обов'язковість врахування судами правових висновків Верховного Суду, визначено повноваження останнього у цій сфері.

Водночас, дотримання всіма судами єдності судової практики не можуть бути абсолютними, оскільки у протилежному випадку це означало б неможливість виправити судами своєї власної помилки або виключало б можливість динамічного розвитку права та суспільних правовідносин. Тому з метою забезпечення сталого розвитку суспільних правовідносин та в деяких інших випадках відповідно до процесуального законодавства допускається відступ від уже сформульованого Верховним Судом правового висновку.

Отже, інститут відступу в судочинстві відіграє важливу роль у забезпеченні постійного удосконалення праворозуміння та правозастосування. У той же час, вкрай важливо забезпечити, щоб відступ від правового висновку Верховного Суду був необхідним та обґрунтованим, інакше це суперечитиме принципу верховенства права та, відповідно, буде порушувати вимоги щодо правової визначеності.

Здобувачем визначено мету дисертаційної роботи – яка полягає в тому, щоб з урахуванням надбань правової науки, результатів аналізу судової практики та рішень Європейського суду з прав людини розкрити поняття та зміст інституту відступу від правових висновків Верховного Суду і розробити науково обґрунтовані пропозиції для його удосконалення.

Для досягнення визначеної мети було сформульовано такі завдання:

- визначити поняття та ознаки відступу від правових висновків Верховного Суду;
- з'ясувати завдання та значення відступу від правових висновків Верховного Суду;
- провести аналіз практики Європейського суду з прав людини та національних судів щодо вирішення питань про підстави та умови відступу від правових висновків Верховного Суду;
- охарактеризувати процесуальні аспекти відступу від правових висновків Верховного Суду за різними підставами: при зміні підходів до праворозуміння, у тому числі на підставі прийняття рішень Європейським судом з прав людини, прийняття рішення Конституційним Судом України, виявлення помилки судом у правозастосуванні та ін.;
- встановити недоліки та прогалини процесуального законодавства у сфері регулювання відступу від правових висновків Верховного Суду;
- дослідити зарубіжний досвід у сфері функціонування інституту відступу від правових висновків судів вищих інстанцій;
- розробити пропозиції щодо удосконалення процесуального законодавства у сфері регулювання відступу від правових висновків Верховного Суду.

Об'єктом дослідження є процесуально-правові відносини, що виникають у сфері відступу від правових висновків Верховного Суду в адміністративному, господарському та інших видах судочинства.

Предметом дослідження є інститут відступу від правових висновків Верховного Суду.

За результатами проведеного дослідження було сформовано наступні висновки:

1. Інститут відступу від правового висновку ВС – це система норм матеріального і процесуального права, яка визначає механізм забезпечення єдності судової практики як складової принципу верховенства права, підстави та умови зміни правового висновку ВС, який відрізняється від раніше сформульованого, а також процесуальний порядок здійснення такої зміни.

2. Відступ від раніше сформульованого правового висновку Верховного Суду України або ВС характеризується тим, що:

1) правовий висновок, від якого здійснюється відступ, має бути висловлена у подібних правовідносинах ВС України, ВС у складі колегії суддів (палати, об'єднаної палати), іншим судом касаційної інстанції, ВП ВС;

2) такий правовий висновок має міститись у судовому рішенні, ухваленому останнім у часі;

3) з ініціативою про відступ від правового висновку може звернутися ВС у складі колегії суддів (палати, об'єднаної палати);

4) мають існувати фундаментальні підстави для відступу від правового висновку;

5) виключними повноваженнями щодо відступу від правового висновку наділена ВП ВС, об'єднана палата або палата ВС.

3. Головним призначенням інституту відступу від попередніх правових висновків ВС, за умови суворого дотримання принципів та процедури такого відступу, є сприяння правовій визначеності та формування єдиної судової практики.

Значення принципу єдності судової практики полягає у такому:

1) виступає мірилом (критерієм, показником) утвердження в державі верховенства права;

2) його реалізація забезпечує стабільність судової практики, авторитет ВС та усієї судової системи;

3) однакове правозастосування обумовлює формування своєї власної національної правової традиції;

4) реалізація цього принципу забезпечує розумну передбачуваність, однозначність і стабільність правозастосування;

5) опосередковано забезпечує зниження рівня завантаженості суддів.

4. Завданнями інституту відступу від попередньо сформульованого правового висновку ВС є:

1) необхідність виправлення недоліків попередньо застосованого підходу до тлумачення норми права, що сформульований у постанові ВС, зумовлених допущення судової помилки або неточним чи помилковим тлумаченням відповідної норми права;

2) необхідність розвитку та удосконалення судової практики, якщо, зокрема, раніше сформульований висновок щодо застосування правової норми більше не відповідає засадам ефективності, контексту суспільних відносин; у даному випадку необхідно підтримувати своєрідний баланс між необхідністю формування єдиної та відносно сталої судової практики та динамічністю розвитку останньої;

3) необхідність врахування рішень ЄСПЛ або КСУ, які містять висновки щодо розуміння змісту конвенційного принципу в аспекті певних спірних правовідносин або норми матеріального чи процесуального права, якщо такий висновок не узгоджується з раніше сформованою правовою позицією ВС.

5. Підставами для відступу від правових висновків ВС є:

1) зміна суспільного контексту, підходів до праворозуміння, зокрема, у зв'язку з розширенням тлумачення КСУ конституційних принципів або тлумачення ЄСПЛ деяких засадничих положень Конвенції, тобто застарілість раніше застосованого підходу до тлумачення норми права;

2) помилковість попереднього тлумачення норми права, що виявлена судом касаційної інстанції самостійно під час розгляду справи або, якщо про необхідність відступу від раніше сформульованого правового висновку ВС, застосованого судом апеляційної інстанції, просить скажчик;

3) невідповідність застосованого раніше підходу до тлумачення норми права засадам ефективності та завданням відповідного виду судочинства (ст. 2 ГПК України, ст. 2 КАС України, ст. 2 КПК України та ст. 2 ЦПК України);

4) зміна законодавства, яке впливає прямо або опосередковано на регулювання спірних правовідносин, якщо це потребує нового вирішення правової проблеми у межах індивідуально визначеного спору.

6. Зміна підходів до праворозуміння зумовлена такими основними факторами:

1) динамічний розвиток суспільних правовідносин та поява у зв'язку з цим нового соціального контексту у сфері правозастосування;

2) невідповідність деяких нормативно-правових актів вимозі «якість закону», внаслідок чого виникає необхідність усунення деяких прогалин та недоліків правового регулювання, що може здійснювати неоднаково різними суб'єктами правозастосування;

3) зміна контексту праворозуміння у зв'язку із впливом деяких міжнародних норм та принципів на національне законодавство або на його розуміння та, як наслідок – застосування.

7. Безпосередній вплив рішень ЄСПЛ на формулювання нового правового висновку ВС полягає у такому:

1) ВС, застосовуючи норми Конвенції, як джерело права, враховує тлумачення її положень, що містяться рішеннях ЄСПЛ, або може застосовувати позицію ЄСПЛ для посилення мотивування судового рішення, у тому числі, з урахуванням принципу верховенства права, для вирішення юридичних колізій або прогалин національного законодавства;

2) ВС враховує під час формулювання правового висновку щодо застосування певної норми права тлумачення ЄСПЛ основоположних конвенційних принципів або термінів («належне урядування», «якість закону», «майно», «втручання у право на мирне володіння майном» тощо).

8. Юридичні позиції КСУ впливають на судову практику та можуть бути підставою для відступу від попереднього правового висновку ВС або Верховного Суду України, оскільки:

1) суди загальної юрисдикції у своїх рішеннях здійснюють пряме посилення на відповідну юридичну позицію КСУ щодо тлумачення конституційної норм або іншої норми права крізь призму Основного Закону України;

2) суди у своїх рішеннях посиляються на трактування конституційних принципів, що впливають з рішень або ухвал КСУ, з метою посилення мотивування судового рішення;

3) застосування юридичних висновків у судових рішеннях з метою обґрунтування необхідності застосування або незастосування певної норми закону у визначений проміжок часу, якщо певні норми закону визнані неконституційними КСУ.

9. Необхідність відступу з підстави виявлення помилки під час тлумачення норми права зумовлена тим, що у судовій практиці формуються

неоднакові підходи, один з яких є правильним, а інший – помилковим, тож єдино можливим способом виправити ситуацію – залежно від складу ВС (колегії, палати, об'єднаної палати або ВП), що допустив помилку під час застосування норми права, передати спір, що виник у подібних правовідносинах, на розгляд, відповідно, ВП ВС, судової палати або об'єднаної палати для формулювання правильного правового висновку щодо порядку застосування норми права та здійснення відступу від правового висновку, в якому цю норму було застосовано на підставі помилкового тлумачення.

10. Виникнення судової інтерпретаційної помилки зумовлено різними причинами, найбільш поширеними з яких є: неповне з'ясування змісту правової норми; неврахування системного зв'язку змісту норми, що тлумачиться, з іншими нормами права; неврахування принципу верховенства права та застосування норми права, яка не повністю відповідає Конституції України; багатогранність значень самих термінів та понять, якими оперує норма права; існування прогалин та колізій у законодавстві; неправильне застосування конвенційних принципів та рішень ЄСПЛ.

11. Недоліками правового регулювання інституту відступу від правового висновку ВС є те, що у процесуальних кодексах не врегульованими залишаються такі питання у сфері здійснення відступу від правових висновків ВС:

1) невизначеність підстав, за наявності яких допускається відступ від сформованої правової позиції;

2) відсутність правових норм, що визначають наслідки відступу від правового висновку ВС, а також спосіб доведення нового правового висновку ВС, в якому здійснено відступ від раніше сформульованого, до відома судів нижчих інстанцій;

3) відсутність норм, які зобов'язують ВС у всякому разі, коли ним під час розгляду справи буде виявлена неоднакове застосування судом касаційної інстанції норм права передавати справу на розгляд, відповідно, палати, об'єднаної палати цього ВС або ВП ВС для формулювання остаточного правового висновку або зазначення того з існуючих правових висновків, який є правильним, а від якого необхідно відступити;

4) зв'язаність ВС межами касаційного розгляду справи, оскільки процесуальні кодекси не покладають на ВС як суд касаційної інстанції обов'язок самостійно перевірити правильність застосування судами першої та апеляційної інстанцій в оскаржуваних судових рішеннях норм права відповідно до раніше сформульованого правового висновку ВС;

5) ретроспективна дія нового правового висновку ВС, тобто поширення нового правового висновку ВС на спірні правовідносини, що виникли до формування такого висновку.

12. Судовий прецедент, який визнається основним джерелом права в державах англосаксонської правової сім'ї, та правовий висновок, сформульований у рішенні судів вищої інстанції під час розгляду та

вирішення спору в державах, які належать до романо-германської правової сім'ї, мають деякі спільні риси, що виражаються у тому, що:

1) судовий прецедент та правовий висновок формуються судами вищої інстанції виключно під час розгляду та вирішення конкретного спору;

2) відповідні висновки є обов'язковими для урахування всіма судами під час вирішення спорів, що виникають у подібних правовідносинах з метою забезпечення єдності судової практики (*stare decisis*);

3) суди мають певну міру розсуду (дискреції) щодо застосування відповідного висновку, що зумовлено статусом судді;

4) відповідний висновок за наявності певних підстав (невідповідність соціальному контексту, помилковість, втрата ефективності, необхідність в інтересах справедливого розгляду та вирішення конкретної судової справи та ін.) може бути змінено або скасовано шляхом формування нового судового прецеденту (у державах англосаксонської правової сім'ї) або правового висновку (у державах романо-германської правової сім'ї).

13. У державах англосаксонської правової сім'ї скасування або зміна судового прецеденту має перспективну дію, тобто такий прецедент починає діяти для урегулювання майбутніх спірних правовідносин, але новий висновок не застосовується до поточної справи, в якій фактично він формується.

У той же час, для нового правового висновку, викладеного у рішенні суду вищої інстанції, яким здійснено відступ від попереднього правового висновку, у державах континентальної правової сім'ї частіше діє ретроспективна дія; у деяких державах – членах ЄС (наприклад, у Франції) суд вищої інстанції може відступити від такого правила, якщо на свій запит щодо думки учасників справи матиме відповідь на користь перспективної дії нового правового висновку; висновки ЄСПЛ та суду ЄС є обов'язковими для національних судів усіх інстанцій та юрисдикцій держав, які ратифікували Конвенцію, проте у судочинстві країн – членів ЄС такі висновки є основоположними для формування національної судової практики.

14. З метою удосконалення правового регулювання інституту відступу від раніше сформульованого правового висновку ВС в Україні на підставі вивчення досвіду деяких зарубіжних країн у цій сфері можна запропонувати:

1) у процесуальних кодексах передбачити можливість застосування перспективної дії нового правового висновку, визначивши умови за яких це допускається;

2) у процесуальних кодексах визначити критерії, за яких відступ від правового висновку ВС, не буде вважатися довільним та таким, що принципу верховенства права;

3) запровадити в Україні інститут преюдиційного запиту, який сприятиме попередженню помилкового тлумачення положень законодавства судами нижчих інстанцій та, як наслідок, створенню умов для однакового розуміння та застосування норм права судами усіх інстанцій та юрисдикцій.

15. З метою вирішення прогалин та недоліків законодавства, що регулює інститут відступу від правових висновків ВС, доцільно розглянути можливість внесення таких змін та доповнень до процесуальних кодексів України та інших актів законодавства:

1) доповнити ст. 302 ГПК України, ст. 346 КАС України, ст. 434-1 КПК України та ст. 403 ЦПК України положеннями про те, що підставами для здійснення такого відступу можуть бути виключно:

а) зміна підходів у тлумаченні та застосуванні основоположних конституційних та конвенційних принципів КСУ та ЄСПЛ відповідно;

б) внесення змін до законодавства, що зумовлюють інше (нове) тлумачення системно пов'язаної норми права;

в) підтвердження неефективності попереднього способу тлумачення норми права на практиці;

2) у ст. ч. 4 ст. 236 ГПК України, ч. 5 ст. 242 КАС України та ч. 4 ст. 263 ЦПК України визначити положення такого змісту: «При виборі і застосуванні норми права суд враховує правові висновки, викладені у постановках ВС, а також у визначених випадках, у його рішеннях та ухвалах»;

3) у ст. ст. 302-303 ГПК України, ст. ст. 346-347 КАС України, ст. ст. 434-1 – 434-2 КПК України та ст. ст. 403-404 ЦПК України закріпити замість права обов'язок ВС передавати справу на розгляд, відповідно, палати, об'єднаної палати цього ВС або ВП ВС для формулювання остаточного правового висновку або зазначення того з існуючих правових висновків, який є правильним, а від якого необхідно відступити; доповнити ч. 6 ст. 233 ГПК України, ч. 3 ст. 243 КАС України та ч. 6 ст. 259 ЦПК України положенням про те, що не пізніше наступного дня після складання повного тексту судового рішення суд має направити повний текст судового рішення до ЄДРСР;

4) у ст. 300 ГПК України, ст. 341 КАС України та ст. 400 ЦПК України закріпити обов'язок ВС під час касаційного перегляду рішень судів першої та апеляційної інстанцій самостійно, не залежно від доводів касаційної скарги, перевірити правильність застосування цими судами в оскаржуваних судових рішеннях норм права відповідно до раніше сформульованого правового висновку ВС;

5) доповнити п. 3 розділу II цього Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень, затвердженого рішенням Вищої ради правосуддя від 19 квітня 2018 р. № 1200/0/15-18, підпунктом такого змісту: «ознака наявності у судовому рішенні правового висновку та відступу від раніше сформульованого правового висновку ВС; дата ухвалення судового рішення, в якому викладено новий правовий висновок, та номер справи».

Структура та обсяг дисертації зумовлена метою і логікою дослідження та складається з анотації державною та англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

Після закінчення презентації Лупу Ю. присутніми на захисті фахівцями були поставлені наступні запитання:

Д.ю.н., проф. : ПЕТКОВ Сергій

Яка дія правових висновків Верховного Суду в Україні перспективна чи ретроспективна?

Відповідь: Перспективна дія правових висновків ВС є характерною для країн англо-саксонської правової сім'ї, в Україні правові висновки ВС мають ретроспективну дію.

У той же час слід зазначити, що ретроспективна дія правового висновку ВС призводить до низки проблем практичного характеру, які полягають у порушенні таких засадничих принципів судочинства, як рівність учасників справи, справедливість судового рішення, правова визначеність, оскільки може виникнути ситуація, за якої до спору, розгляд якого завершено до формулювання нового правового висновку ВС, яким здійснено відступ від раніше викладеного, та до спору, розгляд якого розпочався та триває після формування нового правового висновку, застосовуються різні способи тлумачення норми права, що може призвести до неоднакових результатів судового розгляду.

К.ю.н., доц. БОРТНЯК Катерина:

Як на Вашу думку, чи є правові висновки Верховного Суду судовими прецедентами, а отже, джерелами права?

Відповідь: Судовий прецедент, який визнається основним джерелом права в державах англосаксонської правової сім'ї, та правовий висновок, сформульований у рішенні судів вищої інстанції під час розгляду та вирішення спору в державах, які належать до романо-германської правової сім'ї, мають деякі спільні риси, що виражаються у тому, що: 1) судовий прецедент та правовий висновок формуються судами вищої інстанції виключно під час розгляду та вирішення конкретного спору; 2) відповідні висновки є обов'язковими для урахування всіма судами під час вирішення спорів, що виникають у подібних правовідносинах з метою забезпечення єдності судової практики (*stare decisis*); 3) суди мають певну міру розсуду (дискреції) щодо застосування відповідного висновку, що зумовлено статусом судді; 4) відповідний висновок за наявності певних підстав (невідповідність соціальному контексту, помилковість, втрата ефективності, необхідність в інтересах справедливого розгляду та вирішення конкретної судової справи та ін.) може бути змінено або скасовано шляхом формування нового судового прецеденту (у державах англосаксонської правової сім'ї) або правового висновку (у державах романо-германської правової сім'ї).

У той же час вони мають суттєві відмінності, зокрема, судовий прецедент є головним джерелом права та є результатом правотворчості, що урегулює спірні правовідносини. На відміну від судового прецеденту, правовий висновок суду вищої інстанції, що міститься у його рішенні, є актом тлумачення, який роз'яснює зміст норми права, визначає справжній сенс цієї норми, але не урегулює спірні правовідносини, не створює нову норму. Тому дані поняття не можна ототожнювати, вони мають суттєві відмінності.

К.ю.н., доц. ДОБРЯНСЬКА Наталія :

Які на Вашу думку є дієві правові механізми забезпечення реалізації принципу єдності судової практики при відступі від правових висновків Верховного Суду?

Відповідь: На нашу думку, правовими механізмами забезпечення реалізації принципу єдності судової практики в аспекті дотримання підстав та умов для відступу від правового висновку ВС є:

1) законодавче закріплення положень про необхідність урахування судом при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин правових висновків ВС, викладених у постановках;

2) встановлення спеціального порядку відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні ВП ВС, ВС (у складі колегії, палати, об'єднаної палати);

3) закріплення ієрархії пріоритетності правових висновків, у якій головне місце належить висновкам, сформульованим у постановках ВП ВС, далі за ієрархією – ВС у складі об'єднаної палати, ВС у складі палати та ВС у складі колегії.

До підстав визначення об'єктивної необхідності для здійснення відступу від правового висновку ВС слід віднести: 1) зміна підходів у тлумаченні та застосуванні основоположних конституційних та конвенційних принципів КСУ та ЄСПЛ відповідно; 2) внесення змін до законодавства, що зумовлюють інше (нове) тлумачення системно пов'язаної норми права; 3) підтвердження неефективності попереднього способу тлумачення норми права на практиці.

К.ю.н.доц. ШАБАЛІН Андрій:

Чи існують на сьогоднішній день дієві механізми доведення нового правового висновку Верховного Суду, в якому здійснено відступ від раніше сформульованого, до відома судів нижчих інстанцій?

Відповідь: Дякую за запитання.

На сьогоднішній день, жодний діючий нормативно-правовий акт не передбачає порядку доведення до судів нижчих інстанцій нового правового висновку ВС. Більше того, процесуальним законодавством не передбачено обов'язкове виділення правового висновку ВС в окремий пункт чи частину відповідного рішення.

Тому на нашу думку, є доцільним доповнити п. 3 розділу II Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень, затвердженого рішенням Вищої ради правосуддя від 19 квітня 2018 р. № 1200/0/15-18 підпунктом такого змісту: «ознака наявності у судовому рішенні правового висновку та відступу від раніше сформульованого правового висновку ВС; дата ухвалення судового рішення, в якому викладено новий правовий висновок, та номер справи».

К.ю.н.доц. Кіра ГОРЕЛКІНА:

Які критерії схожості правовідносин використовуються судами при застосуванні висновків Верховного суду у подібних правовідносинах?

Відповідь: Дякую за запитання.

Процесуальне законодавство України не дає чіткого переліку критеріїв подібності правовідносин. У той же час Верховний Суд визначив подібними ті правовідносини, де існує тотожність (ідентичність) або аналогічність у предметах спору, підставах позову, змісті позовних вимог і визначених судом фактичних обставинах, а також наявне однакове матеріально-правове регулювання спірних правовідносин.

Отже, при оцінці схожості спірних правовідносин важливо враховувати суб'єктний склад учасників відносин, зміст правовідносин (права та обов'язки сторін спору), об'єкт і предмет правового регулювання, однаковість матеріально-правового регулювання спірних правовідносин, умови застосування правових норм (зокрема, щодо часу, місця, підстав виникнення, припинення та зміни відповідних правовідносин), а також предмет спору, підстави позову, зміст позовних вимог та встановлені судом фактичні обставини.

Ю. Лупу докладно відповіла на усі поставлені запитання, обгрунтувавши свою авторську позицію.

Після відповідей на запитання виступили:

Рецензенти:

Рецензент Губарєв Сергій Володимирович, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри публічного та приватного права навчально-наукового гуманітарного інституту.

Рецензент дав позитивну оцінку науковій праці здобувача. Ступінь обгрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації Ю. Лупу, зумовлена науковим апаратом дослідження, представленим метою, завданнями об'єктом, предметом дослідження.

Метою дисертаційного дослідження є обгрунтування теоретичних засад та практичних рекомендацій щодо виявлення особливостей дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб з урахуванням надбань правової науки, результатів аналізу судової практики та рішень Європейського суду з прав людини розкрити поняття та зміст інституту відступу від правових висновків Верховного Суду і розробити науково обгрунтовані пропозиції для його удосконалення.

Об'єктом дослідження є процесуально-правові відносини, що виникають у сфері відступу від правових висновків Верховного Суду в адміністративному, господарському та інших видах судочинства.

Предметом дослідження є інститут відступу від правових висновків

Верховного Суду.

Загальний аналіз дисертаційного дослідження свідчить, що визначені дисертантом завдання було виконано, а мету дослідження – досягнуто.

Достовірність та обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих дисертацій. У рецензованому дисертаційному дослідженні Ю. Лупи використано сукупність загальнонаукових та спеціальних методів дослідження як методологічну основу, при цьому застосовано системний підхід. Цей підхід дозволяє аналізувати проблеми, об'єднуючи їх соціальний зміст і юридичну форму в єдиному контексті. Зокрема, для досягнення поставленої мети в роботі застосовано сукупність загальнонаукових та спеціально-юридичних методів: аналізу, синтезу, узагальнення, абстрактно-логічний метод (для формулювання дефініції основних теоретичних понять і категорій, визначення їх співвідношення), системний підхід (для визначення умов та напрямів удосконалення процесуального законодавства у сфері регулювання відступу від правового висновку Верховного Суду), порівняльний (для використання досвіду європейських та інших зарубіжних держав з метою удосконалення інституту відступу від правових висновків Верховного Суду та законодавства України, що регулює це інституту), структурно-функціональний (для визначення значення та завдань, а також підстав та умов здійснення відступу від правових висновків Верховного Суду) тощо.

Обрані дисертантом методологічні підходи до дослідження значною мірою визначили успішне розкриття теми.

Зазначене свідчить про цілісність, комплексність та теоретичну і практичну значущість роботи, достатній ступінь наукової обґрунтованості сформульованих у дисертації наукових положень, висновків і рекомендацій.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій сформульованих в дисертації Ю. Лупи зумовлена вирішенням важливого наукового завдання, що полягає в теоретичному обґрунтуванні поняття та значення інституту відступу від правових висновків Верховного Суду, дослідженні процесуально-правових аспектів відступу від правових висновків суду вищої інстанції та удосконалення процесуального законодавства у цій сфері.

Основна цінність дисертаційної роботи полягає в тому, що в ній уперше сформульована дефініція поняття інституту відступу від правового висновку Верховного Суду як система норм матеріального і процесуального права, яка визначає механізм забезпечення єдності судової практики як складової принципу верховенства права, підстави та умови зміни правового висновку Верховного Суду, який відрізняється від раніше сформульованого, а також процесуальний порядок здійснення такої зміни; з'ясовано, що ретроспективна дія правового висновку Верховного Суду призводить до низки проблем практичного характеру, які полягають у порушенні таких засадничих принципів судочинства, як рівність учасників справи, справедливості судового рішення, правова визначеність, оскільки може виникнути ситуація, за якої до спору, розгляд якого завершено до

формулювання нового правового висновку Верховного Суду, яким здійснено відступ від раніше викладеного, та до спору, розгляд якого розпочався та триває після формування нового правового висновку, застосовуються різні способи тлумачення норми права, що може призвести до неоднакових результатів судового розгляду; розроблено науково обґрунтовані пропозиції щодо внесення змін та доповнень до процесуальних кодексів та інших актів законодавства, що регулюють порядок, підстави та умови здійснення відступу від правового висновку Верховного Суду, зокрема у частині доповнення процесуальних кодексів положеннями про виключні підстави для здійснення такого відступу; закріплення замість права обов'язку Верховного Суду передавати справу на розгляд, відповідно, палати, об'єднаної палати цього Суду або Великої Палати Верховного Суду для формулювання остаточного правового висновку або зазначення того з існуючих правових висновків, який є правильним, а від якого необхідно відступити та ін.

На увагу заслуговує авторське визначення Інституту відступу від правового висновку ВС – це система норм матеріального і процесуального права, яка визначає механізм забезпечення єдності судової практики як складової принципу верховенства права, підстави та умови зміни правового висновку ВС, який відрізняється від раніше сформульованого, а також процесуальний порядок здійснення такої зміни.

Чітко визначені автором завдання інституту відступу від попередньо сформульованого правового висновку ВС, якими, на його думку, є: 1) необхідність виправлення недоліків попередньо застосованого підходу до тлумачення норми права, що сформульований у постанові ВС, зумовлених допущення судової помилки або неточним чи помилковим тлумаченням відповідної норми права; 2) необхідність розвитку та удосконалення судової практики, якщо, зокрема, раніше сформульований висновок щодо застосування правової норми більше не відповідає засадам ефективності, контексту суспільних відносин; у даному випадку необхідно підтримувати своєрідний баланс між необхідністю формування єдиної та відносно сталої судової практики та динамічністю розвитку останньої; 3) необхідність врахування рішень ЄСПЛ або КСУ, які містять висновки щодо розуміння змісту конвенційного принципу в аспекті певних спірних правовідносин або норми матеріального чи процесуального права, якщо такий висновок не узгоджується з раніше сформованою правовою позицією ВС, підтверджують нагальну потребу внесення відповідних змін до діючого процесуального законодавства України з даного питання.

Повнота викладення основних результатів дисертації в публікованих наукових працях. Основні результати дисертаційного дослідження викладені у наукових працях, зокрема у 7 публікаціях: 4 статтях та 3 тезах виступів на конференціях.

Практичне значення одержаних результатів полягає, у тому числі, використанні отриманих результатів у навчальній діяльності під час підготовки підручників і навчальних посібників із дисциплін

«Адміністративний процес», «Господарський процес», «Цивільний процесу» та інших дисциплін правового характеру, при підготовці відповідних їх розділів, а також при проведенні занять з підвищення кваліфікації суддів та працівників апарату судів загальної юрисдикції.

Одержані результати наукового дослідження можуть бути використаними в процесі подальшого дослідження проблем науки процесуального права, а також загальної теорії держави і права. В процесі написання монографій, підручників, посібників з права, виконанні магістерських, дипломних, курсових робіт, розробці концепцій розбудови системи вищої освіти України.

Оформлення дисертації відповідає встановленим вимогам МОН України.

У цілому, оцінюючи позитивно рецензовану дисертацію, необхідно зауважити, що низка її положень потребують часткового уточнення, глибшого аналізу й обґрунтування.

1. Дискусійним є твердження Лупу Ю.Д., що «судовий прецедент у нових умовах державотворення більше не виступає джерелом права виключно у державах англосаксонської правової системи» (с 42).

2. У той же час у підрозділі 1.1. на с. 41 автор зазначає, що «обов'язковість врахування правових висновків, що містяться у постановках ВС, свідчить про те, що такі висновки набувають окремих рис судового прецеденту, незважаючи на те, що для країн, що належать до континентальної правової традиції, таке джерело права не є притаманним» чим доводить, що правові позиції Верховного Суду лише мають певні ознаки судового прецеденту, а не є таким.

3. У своєму дисертаційному дослідженні автор наводить приклади відступу від правових позицій Верховного Суду в основному у процесі здійснення адміністративного судочинства, на нашу думку було б доцільним навести більше прикладів застосування даного інституту у інших видах судочинства.

Водночас зазначені зауваження, в основному, мають рекомендаційний характер. А їх наявність не знижує достовірності основних наукових здобутків, висновків і рекомендацій, що містяться в рецензованій дисертації, не спростовує її загальної концепції та положень, що становлять наукову новизну дослідження й виносяться на захист.

Таким чином, дисертація Лупу Ю.Д., подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі 81 «Право» на тему «Відступ від правових висновків Верховного Суду: процесуально-правовий аспект» є самостійним, завершеним науковим дослідженням, в якому отримано нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності розв'язують важливе для права конкретне завдання з урахуванням надбань правової науки, результатів аналізу судової практики та рішень Європейського суду з прав людини розкрити поняття та зміст інституту відступу від правових висновків Верховного Суду і розробити науково обґрунтовані пропозиції для його

удосконалення.

У цілому за результатами ознайомлення із роботою можна зробити висновок, що дисертація на тему: «Відступ від правових висновків Верховного Суду: процесуально-правовий аспект» відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 03 квітня 2019 року № 283), пп. 10, 11 Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 року №167, Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року №40, а її автор Лупу Ю.Д. заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю «Право».

Рецензент Вінгловська Олена Іванівна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри публічного та приватного права навчально-наукового гуманітарного інституту позитивно оцінила представлену дисертаційну роботу та зазначила, що її зміст відповідає обраній темі.

Інститут відступу від правових висновків Верховного Суду має важливе значення у забезпеченні єдності судової практики та впровадженню верховенства права. При цьому відступ від правових висновків Верховного Суду має бути чітко обґрунтований та зумовлений дійсною необхідністю змінити підхід до тлумачення відповідних норм матеріального чи процесуального права, які застосовуються судами.

Невмотивований та неаргументований відступ від власного правового висновку Верховного Суду є неможливим та потребує відповідного правового регулювання на законодавчому рівні.

Як вірно зазначає автор дисертаційного дослідження Лупу Ю.Д. діюче процесуальне законодавство України визначає лише загальні питання, пов'язані із здійсненням відступу від раніше сформульованого правового висновку ВС, з огляду на що можна констатувати, що правове регулювання досліджуваного інституту є недостатньо ефективним та потребує удосконалення.

Дисертаційне дослідження Лупу Ю.Д. відрізняється науковою новизною отриманих результатів, що полягають у теоретичному обґрунтуванні поняття та значення інституту відступу від правових висновків Верховного Суду, в дослідженні процесуально-правових аспектів відступу від правових висновків суду вищої інстанції та удосконалення процесуального законодавства у цій сфері.

Цікавим фактом, на наш погляд, є визначення ретроспективної дії правового висновку Верховного Суду. Як вірно зазначає автор, саме ретроспективна дія правового висновку Верховного Суду призводить до низки проблем практичного характеру. А саме, що містяться у порушенні таких засадничих принципів судочинства, як рівність учасників справи,

справедливість судового рішення та правова визначеність, оскільки може виникнути ситуація, згідно якої щодо спору, розгляд якого завершено до формулювання нового правового висновку Верховного Суду, яким здійснено відступ від раніше викладеного та щодо спору, розгляд якого розпочався і триває після формування нового правового висновку, застосовуються різні засоби тлумачення норми права, що може призвести до неоднакових результатів судового розгляду .

Особливої уваги заслуговує дослідження автором дослідження міжнародного досвіду у сфері регулювання відступу від правових висновків судів вищих інстанцій та можливості його застосування в процесуальному законодавстві України.

Так, в дисертаційному дослідженні знайшли своє відображення висновки автора щодо статусу та правового регулювання відступів від правових висновків судів вищих інстанцій в країнах англо-саксонської та континентальної правових сімей.

Зокрема, автор дослідження зауважує, що правовий статус судів вищої інстанції у державах континентальної правової сім'ї має багато спільного з відповідним статусом ВС в Україні, зокрема щодо належності цих судів до третьої – касаційної інстанції, призначенням якої, головним чином, є забезпечення (контроль) автентичного тлумачення норм права під час застосування судами у подібних правовідносинах.

У той же час, у правовому регулюванні переважної більшості країн ЄС, які в більшості належать до континентальної правової сім'ї, закладено таку функцію судів вищих інстанцій, як формулювання у своїх рішеннях під час вирішення спорів правового висновку, який має обов'язковий характер для урахування іншими судами під час вирішення подібних спорів.

Юридичний аналіз дисертаційного дослідження свідчить, що визначені дисертантом завдання в цілому виконано , а мету дослідження – досягнуто шляхом розкриття поняття та змісту інституту відступу від правових висновків Верховного Суду і розробкою науково обґрунтованих пропозицій для його удосконалення.

За результатами виконаних завдань було сформульовано чіткі та логічні висновки.

Серед основних, у тому числі, чіткі підстави для відступу від правових висновків ВС. А саме

1) зміна суспільного контексту, підходів до праворозуміння. Зокрема, у зв'язку з розширенням тлумачення КСУ конституційних принципів або тлумачення ЄСПЛ деяких засадничих положень Конвенції, тобто застарілість раніше застосованого підходу до тлумачення норми права;

2) помилковість попереднього тлумачення норми права, що виявлена судом касаційної інстанції самостійно під час розгляду справи або, якщо про необхідність відступу від раніше сформульованого правового висновку ВС, застосованого судом апеляційної інстанції, просить скаргник;

3) невідповідність застосованого раніше підходу до тлумачення норми права засадам ефективності та завданням відповідного виду судочинства (ст. 2 ГПК України, ст. 2 КАС України, ст. 2 КПК України та ст. 2 ЦПК України);

4) зміна законодавства, яке впливає прямо або опосередковано на регулювання спірних правовідносин, якщо це потребує нового вирішення правової проблеми у межах індивідуально визначеного спору.

Заслужують на увагу і запропоновані автором пропозиції, що мають на меті покращити правове регулювання інституту відступу від раніше сформульованого правового висновку ВС в Україні на підставі вивчення досвіду деяких зарубіжних країн у цій сфері, серед яких основними є :

1) у процесуальних кодексах передбачити можливість застосування перспективної дії нового правового висновку, визначивши умови за яких це допускається;

2) у процесуальних кодексах визначити критерії, згідно яких відступ від правового висновку ВС не буде вважатися довільним або таким, що суперечить принципу верховенства права;

3) запровадити в Україні інститут преюдиційного запиту, який сприятиме попередженню помилкового тлумачення положень законодавства судами нижчих інстанцій та, як наслідок, створенню умов для однакового розуміння та застосування норм права судами усіх інстанцій та юрисдикцій.

Окрім загальних рекомендацій, автор пропонує з метою вирішення прогалин та недоліків законодавства, що регулює інститут відступу від правових висновків ВС, розглянути можливість внесення таких змін та доповнень до процесуальних кодексів України та інших актів законодавства:

1) доповнити ст. 302 ГПК України, ст. 346 КАС України, ст. 434-1 КПК України та ст. 403 ЦПК України положеннями про те, що підставами для здійснення такого відступу можуть бути виключно:

а) зміна підходів у тлумаченні та застосуванні основоположних конституційних та конвенційних принципів КСУ та ЄСПЛ відповідно;

б) внесення змін до законодавства, що зумовлюють інше (нове) тлумачення системно пов'язаної норми права;

в) підтвердження неефективності попереднього способу тлумачення норми права на практиці;

2) у ч. 4 ст. 236 ГПК України, ч. 5 ст. 242 КАС України та ч. 4 ст. 263 ЦПК України визначити положення такого змісту: «При виборі і застосуванні норми права суд враховує правові висновки, викладені у постановках ВС, а також у визначених випадках, у його рішеннях та ухвалах»;

3) у ст. 302-303 ГПК України, ст. ст. 346-347 КАС України, ст. ст. 434-1 – 434-2 КПК України та ст. ст. 403-404 ЦПК України закріпити замість права обов'язок ВС передавати справу на розгляд, відповідно, об'єднаної палати цього ВС або ВП ВС для формулювання остаточного правового висновку або зазначення того з існуючих правових висновків, який є правильним, від якого необхідно відступити; доповнити ч. 6 ст. 233 ГПК України, ч. 3 ст. 243 КАС України та ч. 6 ст. 259 ЦПК України положенням про те, що не пізніше

наступного дня після складання повного тексту судового рішення суд має направити повний текст судового рішення до ЄДРСР;

4) у ст. 300 ГПК України, ст. 341 КАС України та ст. 400 ЦПК України закріпити обов'язок ВС під час касаційного перегляду рішень судів першої та апеляційної інстанцій самостійно, не залежно від доводів касаційної скарги, перевірити правильність застосування цими судами в оскаржуваних судових рішеннях норм права відповідно до раніше сформульованого правового висновку ВС;

5) доповнити п. 3 розділу II цього Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень, затвердженого рішенням Вищої ради правосуддя від 19 квітня 2018 р. № 1200/0/15-18, підпунктом такого змісту: «ознака наявності у судовому рішенні правового висновку та відступу від раніше сформульованого правового висновку ВС; дата ухвалення судового рішення, в якому викладено новий правовий висновок, та номер справи».

Повнота викладення основних результатів дисертації в опублікованих наукових працях. Основні результати дисертаційного дослідження викладені у наукових працях, зокрема у 7 публікаціях: 4 статтях та 3 тезах виступів на конференціях.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що теоретичні положення, висновки та рекомендації, розроблені автором і запропоновані в дисертації, можуть бути використані не лише в науковій та навчальній діяльності, а і у правотворчій діяльності державних органів при підготовці законопроектів щодо внесення відповідних змін до процесуального законодавства, зокрема, Кодексу адміністративного судочинства України, Господарського процесуального кодексу України та Цивільного процесуального кодексу України.

Оформлення дисертації відповідає встановленим вимогам Міністерства освіти і науки України.

Позитивно оцінюючи рецензовану дисертацію, необхідно зауважити, що деякі її твердження потребують подальшого уточнення, більш глибокого аналізу та належного обґрунтування.

Серед зауважень основними є:

1. Автор не приділяє належної уваги розмежуванню понять «правова позиція» та «правовий висновок» Верховного Суду.

2. Автору доцільно було б більше уваги приділити ролі та місцю судів першої та апеляційної інстанції при виявленні ними невідповідності та неузгодженості правових висновків Верховного Суду, а також їх можливості бути ініціаторами початку розгляду питання про можливий відступ від правового висновку Верховного Суду.

3. Більше уваги слід було б приділити і конкретним правовим наслідкам за недотримання судами нижчих інстанцій правових висновків Верховного Суду, оскільки в більшій частині випадків такого невикористання негативні наслідки настають для учасників процесу, а не самого суду.

Проте, озвучені зауваження містять переважно рекомендаційний характер та загалом не знижують теоретико-методологічного рівня представленої дисертаційної роботи.

Загалом можна стверджувати, що дисертантці вдалося коректно розкрити стан та глибину розробленості досліджуваної проблематики, вдало обґрунтувати вибір її актуальність теми наукової роботи, отримані наукові положення, висновки і рекомендації дисертації мають достатню наукову новизну, практичне значення та суспільну корисність. Структура наукової праці є чіткою та логічною.

Окремі висновки та положення наукової праці можуть бути використані як у теоретичній, так й у практичній діяльності суб'єктів правовідносин.

У цілому за результатами роботи можна зробити висновок, що дисертація на тему: **«Відступ від правових висновків Верховного Суду: процесуально-правовий аспект»** відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 03 квітня 2019 року № 283), пп. 10, 11 Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 року №167, Вимогам щодо оформлення дисертації, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року №40, а її автор Лупу Ю.Д. заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю «Право».

В обговоренні дисертаційного дослідження взяли участь:

к.ю.н., доц. МІНЯЙЛО Ніна :

Зазначив, що автором на належному науковому рівні розглянуто основні аспекти правового інституту відступу від правових позицій Верховного Суду, що є досить актуальним у сфері його практичного застосування органами судової гілки влади в умовах сьогодення. Запропонував затвердити позитивний висновок про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів зазначеної дисертації та рекомендувати її до захисту у разовій спеціалізованій вченій раді на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Д.ю.н., проф. МОСЬОНДЗ Сергій

Підтримую роботу, вона досить цікава, своєчасна, несе суттєвий внесок в розвитку галузей процесуального права і є досить актуальною на сучасному етапі розвитку системи українського судочинства. З наукової точки зору, робота містить досить ґрунтовні положення задекларовані у науковій новизні.

Запропонував затвердити позитивний висновок про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів зазначеної дисертації та рекомендувати її до захисту у разовій спеціалізованій вченій раді на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Науковий керівник – кандидат юридичних наук, доцент Бортняк Валерій Анатолійович, ректор Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, доцент кафедри публічного та приватного права навчально-наукового гуманітарного інституту.

Судовий захист прав, свобод та інтересів людини та громадянина, прав та інтересів юридичних осіб, а також інтересів держави у різних видах суспільних правовідносин ґрунтується на принципі верховенства права. Цей принцип, зокрема, закріплений у ч. 1 ст. 129 Конституції України, відповідно до якої суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права.

Сталість та єдність судової практики є гарантією дотримання принципу верховенства права.

Основним інструментом забезпечення єдності судової практики в Україні є правовий висновок ВС, обов'язковість врахування якого закріплена у законодавстві України, причому як у відношенні до судів усіх інстанцій та юрисдикцій, так і у відношенні суб'єктів владних повноважень.

Урахування правової позиції ВС є обов'язковим як для суб'єктів владних повноважень, так і для судів нижчих інстанцій. Проте ця обов'язковість є обмеженою, оскільки за наявності обґрунтованих підстав (різниця в обставинах справи, неподібність правовідносин і т.д.) суди попередніх інстанцій можуть відмовлятися використовувати правову позицію ВС або, згідно з установленими процедурами, ініціювати відступ від цієї позиції.

При цьому необхідно зауважити, що єдність судової практики не може бути абсолютною з двох причин. По-перше, це означало б неможливість виправлення судами раніше допущених помилок під час тлумачення та застосування правової норми. По-друге, це свідчило б про відсутність динамічного розвитку суспільних відносин та відсутність урахування зміни соціального контексту при тлумаченні правової норми, що фактично вказує на статичність такого тлумачення.

Тому діючі норми процесуального законодавства України передбачають право Верховного Суду на відступ від своїх попередніх правових позицій.

У той же час, відсутність у процесуальних кодексах чіткого регулювання порядку та підстав для відступу від правових позицій Верховного Суду, на практиці призводить до того, що ВП ВС або ВС, відступаючи від своїх попередніх правових позицій ніяким чином не обґрунтовують необхідність такого відступу, що в свою чергу обумовлює актуальність дисертаційного дослідження Лупу Ю.Д.

У дисертаційному дослідженні наголошується на необхідності проведення ґрунтовного системного науково-правового аналізу інституту відступу від правових висновків Верховного Суду, виявленню прогалин та недоліків у сфері процесуально-правового регулювання підстав та порядку здійснення відступу від правових висновків суду вищої інстанції та розробленню пропозиції щодо удосконалення законодавства у цій сфері.

Лупу Ю.Д. виявила здібності до наукового пошуку, вміння детально досліджувати та аналізувати проблематику й розробляти напрями її вирішення, робити узагальнення і висновки. Дисертантка на високому рівні володіє загальнонауковими та спеціальними методами досліджень, застосовує сучасні інформаційні засоби і технології, має відповідну теоретичну й методичну підготовку.

У роботі над дисертаційним дослідженням Лупу Ю.Д. зарекомендувала себе як старанний та сумлінний фахівець, здатний творчо працювати над розв'язанням важливих науково-практичних проблем. Крім того, здобувач показав свої найкращі людські якості: ініціативність, наполегливість, працелюбність, здатність до творчого мислення, науковий та культурний рівень.

Загалом дисертаційне дослідження Лупу Ю.Д. як науковий керівник оцінюю позитивно. Хочу відмітити, що це самостійне, завершене дослідження, яке має наукову новизну й практичну значущість і містить положення, які захищаються вперше. Стиль, мова викладення матеріалу дисертаційного дослідження, аргументація висновків та пропозицій здійснено на високому теоретичному рівні. Думки автором викладено продумано, послідовно, виражено і логічно. У роботі з науковим керівником виявила вміння аналітично підходити до зауважень, аргументовано їх враховувати.

У дисертаційному дослідженні успішно реалізовано поставлену мету, що полягає у тому, щоб з урахуванням надбань правової науки, результатів аналізу судової практики та рішень Європейського суду з прав людини розкрити поняття та зміст інституту відступу від правових висновків Верховного Суду і розробити науково обґрунтовані пропозиції для його удосконалення.

Розкриттю теми дослідження та виконанню поставлених завдань сприяла логічно вибудована структура дисертації.

У цілому наукові результати, отримані у процесі дисертаційного дослідження, є науково обґрунтованими й аргументованими.

Дисертаційну роботу посилює значне використання літературних джерел, у тому числі й іноземних. Результати дисертації опубліковані автором в 7 наукових працях, зокрема у 4 публікаціях у наукових фахових виданнях України та у 3 публікаціях у матеріалах і тезах конференцій.

До найбільш вагомих результатів, що характеризують наукову новизну дослідження, слід віднести наступні:

уперше:

– сформульована дефініція поняття інституту відступу від правового висновку Верховного Суду як система норм матеріального і процесуального права, яка визначає механізм забезпечення єдності судової практики як складової принципу верховенства права, підстави та умови зміни правового висновку Верховного Суду, який відрізняється від раніше сформульованого, а також процесуальний порядок здійснення такої зміни;

– з'ясовано, що ретроспективна дія правового висновку Верховного Суду призводить до низки проблем практичного характеру, які полягають у порушенні таких засадничих принципів судочинства, як рівність учасників справи, справедливість судового рішення, правова визначеність, оскільки може виникнути ситуація, за якої до спору, розгляд якого завершено до формулювання нового правового висновку Верховного Суду, яким здійснено відступ від раніше викладеного, та до спору, розгляд якого розпочався та триває після формування нового правового висновку, застосовуються різні способи тлумачення норми права, що може призвести до неоднакових результатів судового розгляду;

– розроблено науково обґрунтовані пропозиції щодо внесення змін та доповнень до процесуальних кодексів та інших актів законодавства, що регулюють порядок, підстави та умови здійснення відступу від правового висновку Верховного Суду, зокрема у частині доповнення процесуальних кодексів положеннями про виключні підстави для здійснення такого відступу; закріплення замість права обов'язку Верховного Суду передавати справу на розгляд, відповідно, палати, об'єднаної палати цього Суду або Великої Палати Верховного Суду для формулювання остаточного правового висновку або зазначення того з існуючих правових висновків, який є правильним, а від якого необхідно відступити та ін.;

удосконалено:

– науковий підхід до визначення значення правового висновку Верховного Суду щодо порядку та способу застосування норми права, викладений у його постановах, як основного інструменту забезпечення єдності судової практики, що є важливою складовою принципу юридичної визначеності та верховенства права;

– науково-правову характеристику відступу від раніше сформульованого правового висновку Верховного Суду України або Верховного Суду, відповідно до якої: 1) правовий висновок, від якого здійснюється відступ, має бути висловлений у подібних правовідносинах Верховного Суду України, Верховного Суду у складі колегії суддів (палати, об'єднаної палати), іншим судом касаційної інстанції, Великої Палати Верховного Суду; 2) такий висновок має міститись у судовому рішенні, ухваленому останнім у часі; 3) з ініціативою про відступ від правового висновку може звернутися Верховний Суд у складі колегії суддів (палати, об'єднаної палати); 4) мають існувати фундаментальні підстави для відступу від правової позиції та ін.;

– визначення завдань інституту відступу від попередньо сформульованого правового висновку Верховного Суду, які полягають у: 1) необхідності виправлення недоліків попередньо застосованого підходу до тлумачення норми права, що сформульований у постанові Верховного Суду, зумовлених допущення судової помилки або неточним чи помилковим тлумаченням відповідної норми права; 2) необхідності розвитку та удосконалення судової практики; 3) необхідності врахування рішень Європейського суду з прав людини або Конституційного Суду України, які містять висновки щодо розуміння змісту конвенційного принципу в аспекті певних спірних правовідносин або норми матеріального чи процесуального права, якщо такий висновок не узгоджується з раніше сформованим правовим висновком Верховного Суду;

– класифікацію підстав для відступу від правових висновків Верховного Суду, зокрема: 1) зміна суспільного контексту, підходів до праворозуміння, зокрема, у зв'язку з розширенням тлумачення Конституційним Судом України конституційних принципів або тлумачення Європейським судом з прав людини деяких засадничих положень Конвенції, тобто застарілість раніше застосованого підходу до тлумачення норми права; 2) помилковість попереднього тлумачення норми права, що виявлена судом касаційної інстанції самостійно під час розгляду справи або, якщо про необхідність відступу від раніше сформульованого правового висновку Верховного Суду, застосованого судом апеляційної інстанції, просить скажник та ін.;

– обґрунтування напрямків та способів впливу рішень Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини на формування національної судової практики, а також необхідності здійснення відступу від правових висновків Верховного Суду на підставі ухвалення Конституційним Судом України або Європейським судом з прав людини рішень, а також зміни, у тому числі з огляду на прийняття таких рішень, підходів до праворозуміння;

– аргументацію необхідності відступу від правового висновку Верховного Суду з підстави виявлення помилки під час тлумачення норми права тим, що у судовій практиці формуються неоднакові підходи, один з яких є правильним, а інший – помилковим, а тому єдино можливим способом виправити ситуацію – залежно від складу Верховного Суду (колегії, палати, об'єднаної палати або Великої Палати), що допустив помилку під час застосування норми права, передати спір, що виник у подібних правовідносинах, на розгляд, відповідно, Великої Палати Верховного Суду, судової палати або об'єднаної палати для формулювання правильного правового висновку щодо порядку застосування норми права та здійснення відступу від правового висновку, в якому цю норму було застосовано на підставі помилкового тлумачення;

– визначення недоліків правового регулювання інституту відступу від правового висновку Верховного Суду, до яких віднесено

неурегульованість у процесуальних кодексах таких питань у сфері здійснення відступу: 1) підстав, за наявності яких допускається відступ від сформованої правової позиції; 2) наслідків відступу від правового висновку Верховного Суду, а також спосіб доведення нового правового висновку Верховного Суду, в якому здійснено відступ від раніше сформульованого, до відома судів нижчих інстанцій; 3) норм, які зобов'язують Верховний Суд у всякому разі, коли ним під час розгляду справи буде виявлена неадекватна застосування судом касаційної інстанції норм права передавати справу на розгляд, відповідно, палати, об'єднаної палати цього Суду або Великої Палати Верховного Суду для формулювання остаточного правового висновку або зазначення того з існуючих правових висновків, який є правильним, а від якого необхідно відступити та ін.;

Розроблені автором концептуальні положення можуть бути використані в процесі подальшого дослідження проблем науки процесуального права, а також загальної теорії держави і права.

Викладені в дисертаційному дослідженні висновки й пропозиції можуть бути використані в: науково-дослідній, правотворчій та правозастосовчій діяльності, а також у навчальному процесі.

На підставі зазначеного вище можна стверджувати, що дисертаційна робота Лупу Ю.Д. на тему: «Відступ від правових висновків Верховного Суду: процесуально-правовий аспект», що подана на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» є самостійним, завершеним науковим дослідженням.

Враховуючи актуальність, новизну, теоретичну і практичну значущість одержаних дисертанткою наукових результатів, їх обґрунтованість і достовірність, практичну спрямованість висновків, вважаю, що дисертаційна робота Лупу Юліани Дмитрівни на тему: «Відступ від правових висновків Верховного Суду: процесуально-правовий аспект», що подана на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», є завершеною науковою працею й відповідає вимогам, визначеним постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» та рекомендується до подальшого проходження та захисту.

Результати проведеного дослідження Лупу Ю.Д. було опубліковано у наступних наукових публікаціях:

1. Лупу Ю. Д. Вплив правових висновків Європейського суду з прав людини на формування судової практики в Україні. *Приватне та публічне право*. 2023. № 2. С. 38-43.
2. Лупу Ю. Д. Зміна підходів до праворозуміння як підстава відступу від правових висновків Верховного Суду: аналіз судової практики. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 212-218.

3. Лупу Ю. Д. Принцип єдності судової практики в адміністративному судочинстві: значення та проблеми реалізації. *Приватне та публічне право*. 2022. С. 61-67.

4. Лупу Ю. Д. До питання про місце адміністративного судочинства в системі адміністративного законодавства. Міжнародна науково-практична конференція «Євроінтеграційні процеси в Україні: історичні, культурні, політико-правові та психологічні аспекти» (м. Київ; 12-13 квітня 2023 рік) С. 176-179.

5. Лупу Ю. Д. Правові позиції Верховного Суду в адміністративних справах: поняття та межі обов'язковості. Міжнародна науково-практична конференція. 2021. С. 197-200.

Структура та обсяг дисертації.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 293 сторінок, основний зміст викладено на 235 сторінках.

Характеристика особистості здобувача.

Ю. Лупу успішно виконала індивідуальний план наукової роботи та індивідуальний навчальний план, а дисертація «Відступ від правових висновків Верховного суду: процесуально-правовий аспект», готова до захисту.

Як науковцю, Ю. Лупу притаманні науково-аналітичні здібності, самостійність, працездатність, наполегливість. Здобувач використовує потенціал системи загальнонаукових та спеціально наукових методів, що забезпечують об'єктивний аналіз досліджуваного предмета демонструє високий рівень фахової підготовки, має практичний досвід діяльності за темою дослідження. Основні наукові результати дисертації висвітлено у наукових публікаціях, розміщених у фахових виданнях, які розкривають її основний зміст. Кількість та якість статей і тез доповідей, опублікованих за темою дисертації, є достатньою.

Під час роботи над дисертацією Лупу Ю.Д. зарекомендував себе дисциплінованим, організованим і сумлінним здобувачем, який згідно календарного плану підготувала необхідні публікації й рукопис дослідження, виконала завдання наукового керівника, врахувала зауваження, які були висловлені при обговоренні дисертації на різних етапах її проходження, оперативно реагувала на пропозиції по дисертаційному дослідженню та врахувала їх в роботі. Це дозволяє позитивно оцінити наукову та освітню діяльність здобувача у процесі підготовки дисертації. Вважаю, що дисертація становить цілісну, завершену наукову працю, в якій досягнута окреслена мета, вирішені поставлені завдання.

Оцінка мови та стилю дисертації. Дисертація виконана фаховою українською мовою, текстове подання матеріалу відповідає стилю науково-дослідної літератури. Дисертація оформлена згідно з вимогами Міністерства освіти і науки України.

У результаті попередньої експертизи дисертації Лупу Ю.Д. і повноти публікації основних результатів дослідження

26

УХВАЛЕНО:

1. Затвердити висновок про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації Лупу Ю.Д. на тему: «Відступ від правових висновків Верховного суду: процесуально-правовий аспект».

2. Констатувати, що за актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною цінністю здобутих результатів дисертація Лупу Ю.Д. відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261, пп. 6, 7, 8 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44.

3. Рекомендувати дисертацію Лупу Ю.Д. на тему: «Відступ від правових висновків Верховного суду: процесуально-правовий аспект» до захисту на здобуття ступеня доктора філософії у разовій спеціалізованій вченій раді за спеціальністю 081 «Право».

4. Затвердити головою разової ради Петкова Сергія Валерійовича, доктора юридичних наук, професора і рецензентом Добрянську Наталію Валеріївну, кандидата юридичних наук, доцента.

Результати голосування щодо рекомендації до захисту дисертації Лупу Юліани Дмитрівни:

«За» – 13.

«Проти» – немає.

«Утримались» – немає.

Презентація Лупу Ю.Д. додається.

Головуючий засідання
Доцент кафедри публічного та
приватного права навчально-наукового
гуманітарного інституту, кандидат
юридичних наук

Секретар засідання
лаборант кафедри публічного та
приватного права навчально-наукового
гуманітарного інституту

Кіра ГОРЕЛКІНА

Аріна МАКАЛЕВИЧ